

спец. 19.00.07 – ped. psihologija / Meshherjakova Natal'ja Vjacheslavovna ; Samar. gos. ped. un-t. – Samara, 1998. – 23 s. 4. **Psyhholohichna entsyklopediia / uporiad. O. M. Stepanov.** – Kyiv: Akademvydav, 2006. – 424 s. 5. **Psihologija vnimanija / pod red. Ju. B. Gippenrejter, V. Ja. Romanova.** – 2-e izd., pererab. i dop. – Moskva: AST: Astrel', 2008. – 704 s.

Received 11.01.2016

Reviewed 26.02.2016

Accepted 29.03.2016

УДК 376.1-056,34

О.М. Вержиховська
defectologia@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У МОЛОДШИХ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ШКОЛЯРІВ

Відомості про автора: Олена Вержиховська, кандидат педагогічних наук, доцент Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна. defectologia@gmail.com

Contact : Olena Verzhihovska , PD, Professor Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilsky, Ukrain. Email: defectologia@gmail.com

Вержиховська О. М. Особливості вивчення рівня сформованості моральних якостей у молодших розумово відсталих школярів. У статті описано моральний розвиток людини, який визначається моральною вихованістю – особливою формою внутрішньої активності, що забезпечує можливість дотримання норм моралі та відповідного до них ставлення. На думку автора, найбільш загальним показником моральної вихованості особистості є її моральні якості, які розглядаються як основа моральної поведінки, а саме вони інтегрують найважливіші показники морального розвитку: змістовий, емоційний, поведінковий.

Автор звертає увагу на те, що основними параметрами сформованості змістового компонента виступають повнота, адекватність, усвідомленість знань; емоційного компонента - характер ставлення до норм моралі, його стійкість і дієвість; поведінкового - повнота і стійкість застосування знань про норми моралі у поведінці. Відповідно до суті кожного компонента становлення моральних якостей

та обраних показників їх прояву було встановлено загальні рівні їх сформованості.

Чітко визначено та описано методику вивчення рівня сформованості моральних якостей, а саме розроблено систему діагностичних методик за допомогою яких можливо вивчити у динаміці рівень знань про етичні норми, ставлення до норм моралі, застосування цих знань у поведінці, зокрема серед методів вивчення знань про моральні категорії, ми використовували бесіду з дитиною про сутність моральних норм за змістом оповідань та сюжетних малюнків; та експеримент, який передбачав завершення дитиною незакінчених ситуацій; ставлення дитини до норм моралі - бесіда з дитиною за змістом певних ситуацій та за змістом сюжетних малюнків про позитивні й негативні вчинки; застосування моральних знань у поведінці - спостереження за вчинками дітей з огляду на їх відповідність засвоєним нормам та опитування педагогів і батьків про поведінку дітей поза школою щодо прояву у них моральних якостей.

Порівняльний аналіз одержаних даних про рівень сформованості моральних якостей у розумово відсталих і учнів з типовим розвитком щодо основних моральних категорій показує, що їхні характеристики зазнають певних позитивних змін протягом навчання у 1-4 класах школи. При цьому слід відмітити більшу їх динаміку у дітей з типовим розвитком, ніж у розумово відсталих.

Підсумовуючи результати досліджень автор вказує на те, що у цілому, у розумово відсталих молодших школярів спостерігається недостатня сформованість усіх складових становлення моральних якостей за їх найважливішими характеристиками: моральні знання (повнота, адекватність і усвідомленість), ставлення до моральних норм і діяльності (характер ставлення, його стійкість та дієвість); застосування моральних знань у поведінці (повнота і стійкість), що суттєво впливає на подальший розвиток цієї категорії дітей.

Ключові слова: розумово відсталі діти, діти з типовим розвитком, моральний розвиток, моральне виховання, моральна вихованість, моральні якості, змістовий показник, емоційний показник, поведінковий показник, адаптація, соціалізація.

Вержиховская Е.Н. Особенности изучения уровня сформированности нравственных качеств у младших умственно отсталых школьников. В статье описано нравственное развитие человека, которое определяется моральной воспитанностью - особой формой внутренней активности, обеспечивает возможность соблюдения норм морали и соответствующего к ним отношение. По мнению автора, наиболее общим показателем нравственной воспитанности личности является ее нравственные качества, которые рассматриваются как основа нравственного поведения, а именно они интегрируют важнейшие

показатели нравственного развития: содержательный, эмоциональный, поведенческий.

Автор обращает внимание на то, что основным параметрам сформированности содержательного компонента выступают полнота, адекватность, осознанность знаний; эмоционального компонента - характер отношения к нормам морали, его устойчивость и действенность; поведенческого - полнота и устойчивость применения знаний о нормах морали в поведении. Согласно сути каждого компонента развития моральных качеств и избранных показателей их проявления были установлены общие уровни их сформированности.

Четко определена и описана методика изучения уровня сформированности нравственных качеств, а именно разработана система диагностических методик с помощью которых можно изучить в динамике уровень знаний об этических нормах, отношение к нормам морали, применение этих знаний в поведении, в частности среди методов изучения знаний о моральных категориях мы использовали беседу с ребенком о сущности нравственных норм по содержанию рассказов и сюжетных рисунков, и эксперимент, который предусматривал завершение ребенком незаконченных ситуаций; отношения ребенка к нормам морали - беседа с ребенком по содержанию определенных ситуаций и по содержанию сюжетных рисунков о положительных и отрицательных поступки; применения нравственных знаний в поведении - наблюдение за поступками детей с учетом их соответствие усвоенным нормам и опрос педагогов и родителей о поведении детей вне школы по проявления у них нравственных качеств.

Сравнительный анализ полученных данных об уровне сформированности нравственных качеств у умственно отсталых и учеников с типичным развитием по основным нравственных категорий показывает, что их характеристики испытывают определенные положительные изменения на протяжении обучения в 1-4 классах школы. При этом следует отметить большую их динамику у детей с типичным развитием, чем у умственно отсталых.

Подводя итоги исследований автор указывает на то, что в целом, у умственно отсталых младших школьников наблюдается недостаточная сформированность всех составляющих становления моральных качеств за их важнейшими характеристиками: нравственные знания (полнота, адекватность и осознанность), отношение к моральным нормам и деятельности (характер отношения, его устойчивость и действенность); применения нравственных знаний в поведении (полнота и устойчивость), что существенно влияет на дальнейшее развитие этой категории детей.

Ключевые слова: умственно отсталые дети, дети с типичным развитием, нравственное развитие, нравственное воспитание,

нравственная воспитанность, моральные качества, содержательный показатель, эмоциональный показатель, поведенческий показатель, адаптация, социализация.

Verzhiovskaya O. Peculiarities of studying of moral qualities formation level of mentally retarded primary school pupils. Moral development of a person, which is determined by the moral education - a special form of internal activity, which provides the ability to respect the rules of morality and proper attitude toward them, is described in the article. We consider that the most common indicator of moral education of personality is his or her moral qualities, which are considered as the basis for moral behavior, and they integrate the most important indicators of moral development: contextual, emotional and behavioral.

We draw attention to the fact that the main formation parameters of the contextual component are the completeness, adequacy, awareness of knowledge; of the emotional – the nature of attitudes towards norms of morality, its stability and effectiveness; of the behavioral – fullness and stability in applying of knowledge of moral norms in behavior. According to the essence of each component of the formation of moral qualities and selected indicators of its expression we have defined general levels of its formation.

We have clearly defined and described methods of studying the level of formation of moral qualities, in particular, we have developed a system of diagnostic methods whereby it is possible to examine in dynamics the level of knowledge of ethical norms, attitude towards norms of morality, the application of this knowledge in behavior, especially among methods of studying of knowledge about the essence of moral categories we have used a conversation with a child about the essence of moral standards within the content of stories and plot drawings, and an experiment, which included the completion of unfinished situations by a child; child's attitude towards norms of morality – conversation with a child on the content of certain situations and the content of plot drawings about positive and negative deeds; application of moral knowledge in behavior - observation of the actions of children with regard to their compliance with the mastered rules and survey of teachers and parents about the behavior of children out of school on the expression of their moral qualities.

Comparative analyses of the obtained data on the level of formation of moral qualities of mentally retarded pupils and pupils with typical development, concerning basic moral categories, shows that their characteristics undergo some positive changes during the study in primary school classes from 1 to 4. We should admit most of its dynamics for children with typical development rather than for mentally retarded.

Summing up the results of research we would like to point out that, in general, we can observe that mentally retarded primary school pupils have not enough formation of all components of the formation of moral qualities by

their most important characteristics: moral knowledge (completeness, adequacy and awareness), attitude to moral norms and activities (the nature of attitude, its stability and efficiency); use of moral knowledge in behavior (completeness and stability), that significantly affect the further development of this category of children.

Key words: mentally retarded children, children with typical development, moral development, moral education, moral civility, moral qualities, contextual indicator, emotional indicator, behavioral indicator, adaptation, socialization.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших у педагогічній науці та практиці виступає проблема морального розвитку як провідної складової становлення особистості. Актуальність її вивчення зумовлена необхідністю підвищення рівня вихованості підростаючого покоління, особливо дітей з обмеженими розумовими можливостями, що потребує проведення досліджень, спрямованих на розробку психолого-педагогічного забезпечення ефективності діагностичного та корекційно-виховного впливу в зазначеному напрямі.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні аспекти проблеми морального розвитку дитини у загальній психології та педагогіці розкриваються у працях І.Д.Беха, Л.І.Божович, Л.Б.Волченко, Г.К.Гумницького, О.В.Запорожця, Ю.М.Ковальчука, С.Д.Максименка, К.М.Маліченко, І.С.Мар'єнко, В.П.Москальця, І.Ставицького, С.Г.Якобсона. У більшості з них розглядаються питання сутності, механізмів, складових морального становлення особистості. Проведена значна кількість досліджень і практичного плану, присвячених питанням діагностики моральної вихованості дитини, психолого- педагогічних умов, засобів, змісту морального виховання, формування певних складових моральної вихованості (А.М.Богуш, К.В.Гавриловець, Н.С.Григор'єва, Т.Р.Гуменнікова, Л.Г.Єфімова, І.Д.Зверєва, І.І.Казимірска, В.О.Киричок, Л.Г.Коваль, Н.І.Мурзінова, Н.І.Підгорна, Г.І.Погорєлов, О.І.Смольська, П.Д.Фролов, І.К.Шкволу та ін.).

У спеціальній психології та педагогіці проблема розвитку дитини в процесі морального виховання і в теоретичному, і в практичному планах розроблена меншою мірою. В працях Л.С.Виготського, Г.М.Дульнева, І.Г.Єременка, В.М.Синьова, а також А.С.Белкіна, Н.М.Буфетова, А.М.Висоцької, О.Ю.Михайлової, Н.І.Солодової розглядаються загальні питання психологічного і педагогічного аспектів проблеми щодо дітей з порушеннями, передусім інтелектуального розвитку. Результати досліджень з питань прикладного аспекту представлені також в роботах О.В.Гаврилова, А.І.Капустіна, В.Ф.Мачихіної, С.Ф.Ніколаєва, Т.І.Пороцької, Н.Д.Соколової, Н.В.Тарасенко. Однак, незважаючи на значущість проблеми морального розвитку розумово відсталого дитини та

проведені дослідження, це питання й досі залишається недостатньо вирішеним.

Моральний розвиток розумово відсталих дітей досліджувався переважно у плані формування моральної свідомості та моральної поведінки, їх моральна вихованість вивчалась з врахуванням змістового, емоційного чи поведінкового показників становлення, але без достатнього зв'язку між ними, що суттєво вплинуло на розбіжність як досліджень, так і рекомендацій щодо послідовного, цілісного вивчення та виховного впливу на дитину. Моральний же розвиток учнів спеціальної школи на основі вивчення його інтегративного показника - моральних якостей, усіх взаємопов'язаних складових їх становлення, ще не було спеціальним предметом досліджень в спеціальній психології та педагогіці.

Мета статті полягає: у визначенні ефективності та дієвості впровадження методики вивчення рівня сформованості моральних якостей у розумово відсталих молодших школярів; у характеристиці динаміки їх прояву відповідно до типового розвитку.

Виклад основного матеріалу.

Теоретичне вивчення проблеми становлення та прояву моральних якостей у дітей з типовим розвитком та розумовою відсталістю дозволило нам не лише здійснити аналіз проблеми, але й визначити концептуальні засади дослідження, розкрити психологічний зміст основних понять та моральних категорій.

В основу дослідження практичного аспекту рівня сформованості моральної вихованості та моральних якостей розумово відсталих молодших школярів можливо покласти вивчення прояву у цієї категорії дітей змістового, емоційного, поведінкового компонентів становлення моральних якостей (доброта, чесність, чуйність), які є базовими щодо розвитку всіх інших моральних якостей. Основними параметрами сформованості змістового компонента виступають: повнота, адекватність, усвідомленість знань; емоційного компонента - ставлення до норм моралі, його стійкість і дієвість; поведінкового - повнота і стійкість застосування знань про норми моралі у поведінці.

Відповідно до суті кожного компонента становлення моральних якостей та обраних показників їх прояву ми визначили загальні рівні їх сформованості, за якими і провели аналіз моральних якостей у цієї категорії дітей.

У розумово відсталих та дітей з типовим розвитком, метою вивчення знань про моральні категорії ми використовували: бесіду з дитиною про сутність моральних норм за змістом оповідань та сюжетних малюнків; експеримент, який передбачав завершення дитиною незакінчених ситуацій. Ставлення дитини до норм моралі досліджувалося за допомогою бесіди з дитиною за змістом певних ситуацій та за змістом сюжетних малюнків про позитивні й негативні

вчинки. Вивчення застосування моральних знань у поведінці здійснювалося за допомогою спостереження за вчинками дітей з огляду на їх відповідність засвоєним нормам; опитування педагогів та батьків про поведінку дітей поза школою щодо прояву у них моральних якостей.

Проведене порівняльне дослідження дітей з типовим розвитком і розумовою відсталістю молодшого шкільного віку виявило у них особливості знань про моральні категорії та відповідні їм норми моралі. Так, одержані дані свідчать, що учні 1-2 класів спеціальної школи мають, в основному, поодинокі, недостатньо деталізовані знання про норми моралі. При цьому вони проявляють недостатнє розуміння і можливість вербалізації їх сутності. У розумово відсталих дітей 3—4 класів виявляються знання лише про деякі характеристики моральних норм. При цьому спостерігається розуміння їх сутності, хоч недостатньо повне й адекватне. Таким чином, але меншою мірою, характеризуються і знання молодших школярів з типовим розвитком.

Слід зазначити, що в 1-2 класах зустрічаються розумово відсталі учні, знання про моральні норми у яких зовсім відсутні (16%, серед них у 1-2 класах - 23%, у 3-4 класах - 9%), чого серед дітей з типовим розвитком взагалі не спостерігається. І лише 3,24% розумово відсталих учнів характеризуються наявністю знань щодо більшості ознак моральних якостей, достатньою їх деталізованістю, безпомилковим трактуванням моральних категорій, адекватним, хоч і неповним розкриттям суті. Водночас виявлені певна шаблонність, завченість цих знань, недостатня їх усвідомленість.

Порівняльний аналіз одержаних даних про знання розумово відсталих і учнів з типовим розвитком щодо основних моральних категорій показує, що їхні характеристики (повнота, адекватність, усвідомленість) зазнають певних позитивних змін протягом навчання у 1-4 класах школи. При цьому слід відмітити більшу їх динаміку (особливо усвідомленість) у дітей з типовим розвитком, ніж у розумово відсталих.

Було виявлено, що у більшості розумово відсталих учнів 1-4 класів (88,21%) переважає позитивне ставлення до норм моралі. Негативний характер ставлення виявлено лише у 11,75% учнів молодших класів допоміжної школи. У дітей з типовим розвитком ці дані, відповідно, 99,53% і 0,46%. Слід також відмітити, що у розумово відсталих учнів 1-4 класів ставлення до норм моралі відповідає переважно вище за середній (32,54%) і високому (33,74%) рівням. Але це ставлення не є стійким і дієвим, воно є ситуативним і короткочасним. Моральна норма може прийматися лише частково. У дітей з типовим розвитком ставлення до норм моралі характеризується більшою стійкістю і дієвістю.

Дані дослідження свідчать, що 4,26% розумово відсталих учнів 1-4 класів проявляють стійке і достатньо негативне ставлення до моральної діяльності (серед дітей з типовим розвитком таких не виявлено), що характеризується повним неприйняттям норм моралі. При цьому

негативне ставлення мають 17% учнів 1-2 класів допоміжної школи. В 3-4 класах кількість таких дітей зменшується (6%). Дослідження свідчить, що в умовах навчально-виховного процесу допоміжної школи у розумово відсталих учнів молодших класів відбувається становлення стійкого позитивного ставлення до норм моралі. Особливої уваги потребує розвиток у них стійкості та дієвості такого їх ставлення.

Результати вивчення застосування учнями спеціальної школи знань про норми моралі у поведінці показали, що діти з типовим розвитком і розумовою відсталістю мають різні рівні застосування знань про норми моралі, що залежить, насамперед, від змісту моральної категорії, від її усвідомлення, навичок практичного використання і рівня прийняття дитиною. Слід зазначити, що 45% розумово відсталих учнів 1-2 класів мають рівень застосування моральних знань в поведінці нижче за середній, тоді як діти з типовим розвитком - середній. Відповідно до цього, більшість розумово відсталих дітей виявляють любов лише до тих людей, які сприяють задоволенню їх потреб і інтересів. Їм значною мірою властиві байдужість до навколишнього, прагматична доброзичливість, не подільчивість, хоча після прохань вони діляться речами. У характеристиці більшості розумово відсталих дітей слід відмітити те, що вони досить часто порушують норми моралі і рідко виконують обіцянки, в основному не зізнаються у своїх негативних вчинках. Їм не властиві переживання за інших, або ці переживання виявляються у формі пасивного тимчасового співчуття, а не конкретної дії. У процесі спостереження за дітьми було виявлено, що вони не виявляють значної зацікавленості до моральної діяльності. Їм більшою мірою властиві пасивність, навіюваність, готовність підкоритися іншим, сильнішим дітям. Рівень позитивних реакцій таких дітей дуже низький, і залежить, насамперед, від їх потреб.

Виявлено, що 40,7% учнів 3-4 класів мають середній рівень використання знань про норми моралі в поведінці (учні з типовим розвитком - високий, 40%). Характерним для таких учнів є те, що вони виявляють любов і повагу до рідних, друзів, подільчиві, іноді доброзичливі. Діти переважно не порушують норми поведінки, а якщо і поведуть себе негативно, то цього не усвідомлюють. Вони рідко виконують свої обіцянки, зізнаються у провинах тоді, коли знають, що не буде покарання. Діти переживають, якщо щось трапилося з рідними, близьким, іноді надають їм допомогу, але до інших людей вони байдужі і неухважні. Вони беруть пасивну участь у громадських справах, святах тощо. До шкільних вимог ставляться позитивно, але зустрічаються випадки їх порушення. Свої обов'язки виконують після нагадувань дорослого. Дозвілля проводять в позитивному настрої, що сприяє прояву ініціативи до моральної діяльності (наприклад: допомога у прибиранні класу, догляд за рослинами тощо). Вчителі і батьки відмічають, що такі діти покладливі; виконують усе, про що їх попросять; поведуть себе добре, рідко мають недоліки в поведінці; добрі, чесні, чуйні до тих

людей, які відповідним чином ставляться до них. Прояв у них вихованості залежить від моральної ситуації, настрою, оточення. Результати дослідження свідчать, що серед розумово відсталих дітей, лише 25% учнів 1-2 класів та 11% учнів 3-4 класів мають низький рівень використання знань про норми моралі в поведінці. Серед однокласників їх вирізняють прояви асоціального ставлення до навколишнього, байдужість до потреб інших людей. Саме серед таких дітей виявляється брутальність, недобррозичливість, лицемірство, брехливість. Вони, як правило, не виконують ті правила поведінки, які ставляться перед ними під час занять та дозвілля.

Висновки. Таким чином, аналіз результатів дослідження виявив у цілому недостатню сформованість у розумово відсталих молодших школярів складових становлення моральних якостей за усіма найважливішими характеристиками: моральні знання (повнота, адекватність і усвідомленість), ставлення до моральних норм і діяльності (характер ставлення, його стійкість та дієвість); застосування моральних знань у поведінці (повнота і стійкість), що суттєво впливає на подальший розвиток цієї категорії дітей.

Перспективи подальших розвідок. Подальшим результативним напрямком досліджень виступає більш узгоджене та систематизоване вивчення рівня сформованості моральних якостей у розумово відсталих учнів старших класів, що дасть змогу надалі не лише організувати корекційно-виховну роботу з ними за допомогою педагогічного забезпечення даного процесу (спеціальний добір змісту, методичних засобів, організаційних форм поетапного становлення компонентів морального розвитку відповідно до їх сутності, повноти характеристик та особливостей прояву у дітей), але й у подальшому підвищити у них рівень адаптації та соціалізації.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К.:ІЗМН, 1998. – 204 с. 2. Буфетов Н. М. Нравственное воспитание во вспомогательной школе / Н. М. Буфетов. – Алма-Ата : Мектеп, 1988. – 88 с. 3. Выготский Л. С. Собрание починений : В 6-ти т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – Т.4. – 488 с.

References

1. Bekh I. D. Osobystisno zoriientovane vykhovannia : nauk.-metod. posib. / I. D. Bekh. – K. : IZMN, 1998. – 204 s. 2. Bufetov N. M. Nравstvennoe vospitanie vo vspomogatel'noj shkole / N. M. Bufetov. – Alma-Ata : Mektep, 1988. – 88 s. 3. Vygotskij L. S. Sобрание pochinenij : V 6-ti t. / L. S. Vygotskij. – M.: Pedagogika, 1982. – T.4. – 488 s.

Received 24.01.2016

Reviewed 27.02.2016

Accepted 26.03.2016